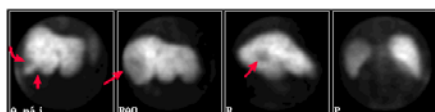
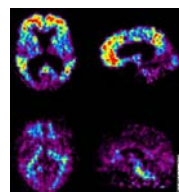

Ionizáló sugárzások
diagnosztikai és terápiás
alkalmazásai

Smeller
László

Semmelweis Egyetem

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

1. Az izotópdiagnosztika fizikai alapjai

- Bevezetés

- Az izotóp kiválasztásának szempontjai

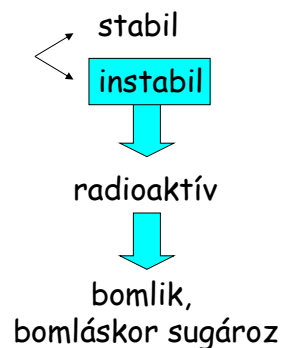
- Izotópdiagnosztikai vizsgálati technikák

Bevezetés

Izotóp: azonos Z különböző N különböző A
rendszer Z neutronszám N tömegszám A

Egy elem különböző izotópjai

A kémiai tulajdonságokat az elektronburok határozza meg.
 Z = elektronok száma
 $\Rightarrow$ a stabil és instabil izotópok kémiai és biológiai viselkedése (anyagcsere!) megegyezik.
De a **radioaktív** izotóp sugároz és **detektálható!**

Izotóp $\Rightarrow$ radioaktív izotóp

Izotópdiagnosztika: olyan módszer, amely során a radioaktív **izotópok** által kibocsátott **sugárzás mennyiségének**, térbeli és időbeli **eloszlásának** detektálásával nyerünk **diagnosztikai információt**.

Milyen információt kaphatunk?

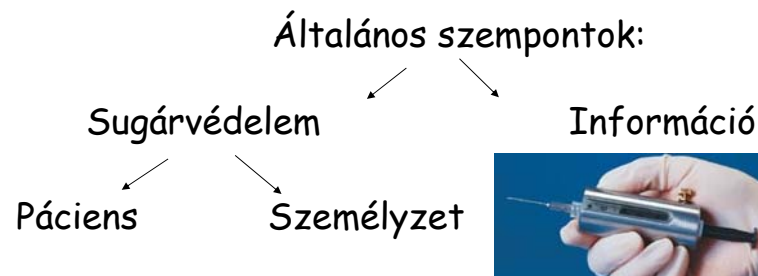
A vizsgált szerv mérete, működőképessége, a funkció sebessége (pl. pajzsmirigy jódfelhasználása)

Hevesy György
1885-1966
1943 Nobel díj

Többletinformáció: Funkció! Morfológiai információ mellett a működés sebességét is megmérhetjük: hipofunkció - hiperfunkció
megj: ne keverjük össze a kontrasztanyaggal!!!

Alapvető sugárvédelmi szabály: Az izotóp akkor a legveszélyesebb, ha inkorporálódik.
Most mégis ezt tesszük! Miért?

Cost-benefit elv:
Megéri-e a sugárkárosodás kockázata az így kapható információt?
(v.ö.: Minden tevékenység veszélyes!)

Az izotóp kiválasztásának szempontjai

1. Melyik **elem** izotópját használjuk?
2. Mekkora **aktivitás** használunk?
3. Milyen hosszú legyen az izotóp **felezési ideje**?
4. Milyen **sugárzás** emittáljon az izotóp?
5. Mekkora legyen a sugárzás **energiája**?

1. Melyik elem izotópját használjuk?

Amelyik felhalmozódik a vizuálisan szervben (kritikus szerv)

Tipikus pl. ^{131}I pajzsmirigy
 ^{59}Fe vörösvértest

De! Nincs minden szervhez **ideális izotóp**
=> hordozómolekula

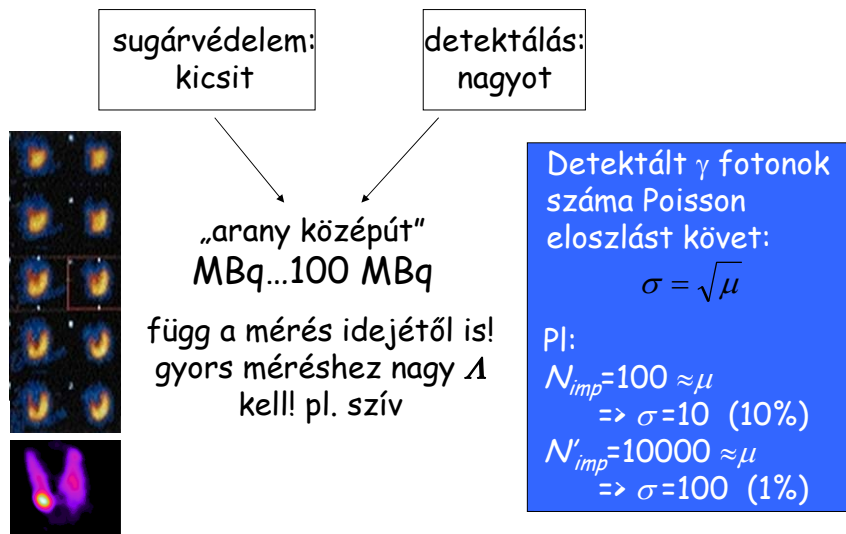
előny: (majdnem) szabadon választható az izotóp, az izotóp tulajdonságai **optimalizálhatóak** a sugárvédelem és a mérés szempontjából

Megj: nagyon **kis mennyiség**! pmol => ilyen kis mennyiségben nem mérgező!

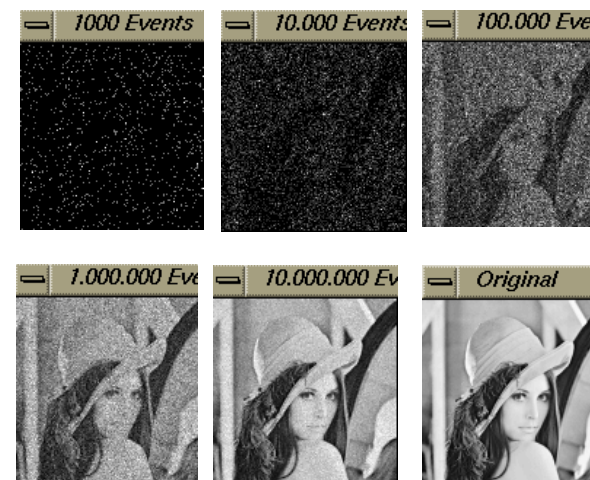
Az elemek periódusos rendszere

2. Mekkora aktivitást használjunk?

Képmínőség $\leftrightarrow$ Dózis

3. Felezési idő

$$\lambda = \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \quad \frac{\Delta N}{\Delta t} = -\lambda N$$

$$\lambda = \lambda N = \frac{\ln 2}{T} N$$

A bevitt radioaktív atomok száma: $N = \frac{\lambda T}{\ln 2}$

Mivel (majdnem) az összes radioaktív atom a testben bomlik el: $N \sim$ sugárterhelés

Ugyanakkora λ mellett a sugárterhelés kisebb felezési idejű izotóp választásával csökkenthető!
 $\Rightarrow T$ legyen minél rövidebb

De!

- T nem lehet rövidebb, mint a vizsgálandó folyamat karakterisztikus ideje.

Pl. vvt élettartam $\approx$ hónap

~~^{99m}Tc~~	~~$T = 6\text{h}$ (túl rövid!)~~
^{51}Cr	$T = 28$ nap OK
~~^{60}Co~~	~~$T = 5$ év (túl hosszú!)~~

- Szállítás problémája:

10 T alatt $\lambda \rightarrow \lambda/1000$

Pl.: ha $T = 2$ perc 20 perc múlva 1MBq $\rightarrow$ 1kBq

$\Rightarrow$ a nagyon rövid felezési idejű izotópokat helyben kell előállítani! (ciklotron, Tc-generátor)

pl. ^{18}F 110 perc ^{15}O 2 perc   (PET)

4. Milyen sugárzást emittáljon az izotóp?

$\alpha, ^-$ } *hatótáv* { $< \text{mm}$ }
 β^+, β } *szövetben* { mm-cm }

információt nem ad,
csak károsít

γ : csak részben nyelődik el, detektálható

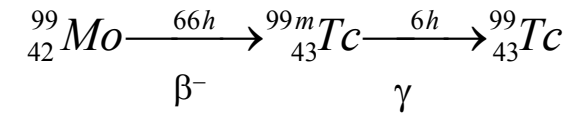
Az optimális izotóp csak γ sugárzást emittál!

kivétel PET, ahol β^+ izotópot használunk. (ld. később)

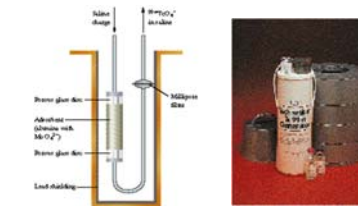
A tisztán γ -sugárzó izotóp:

- ritka
- izomer magátalakulás pl. ^{99m}Tc

Tc generátor

Időben szétválik a β^- és a γ kibocsátás.
Elkülöníthető a ^{99m}Tc ami tisztán γ -sugárzó.

5. Mekkora energiájú legyen a γ -foton?

nagy energia:

kevésbé nyelődik el a szövetekben (alacsony
sugárkárosodás)

de nehéz detektálni

kis energia:

nagyrészt elnyelődik a szövetekben => károsít

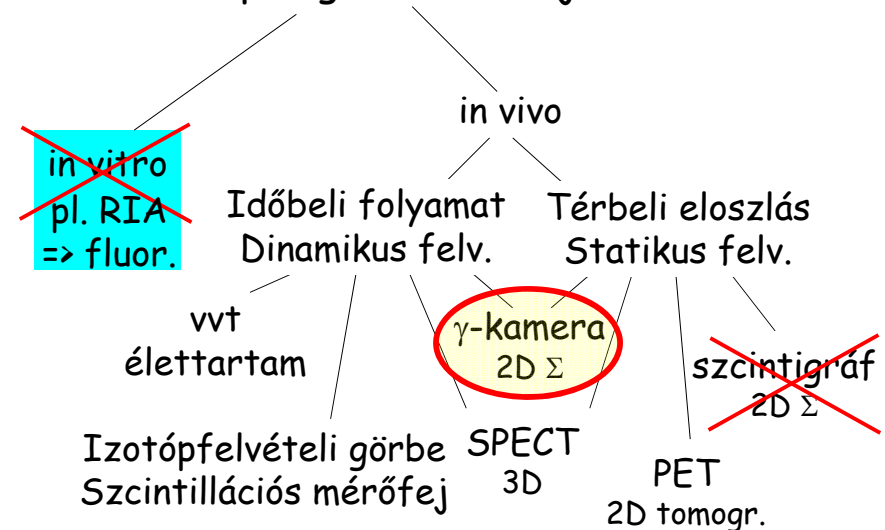
arany középút: néhány 100 keV optimális

^{99m}Tc : 140 keV OK

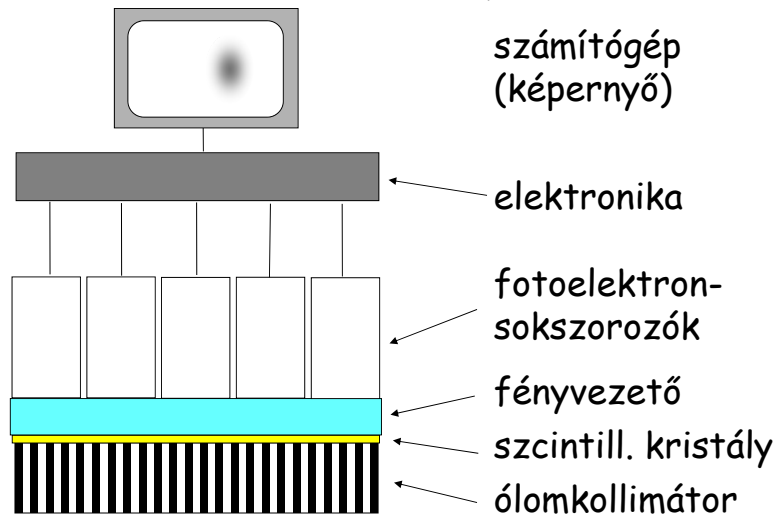
Optimális izotóp: ^{99m}Tc

nagyon sok vizsgálathoz használják
megfelelő hordozó molekulához kötve

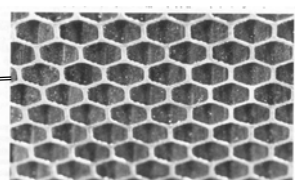
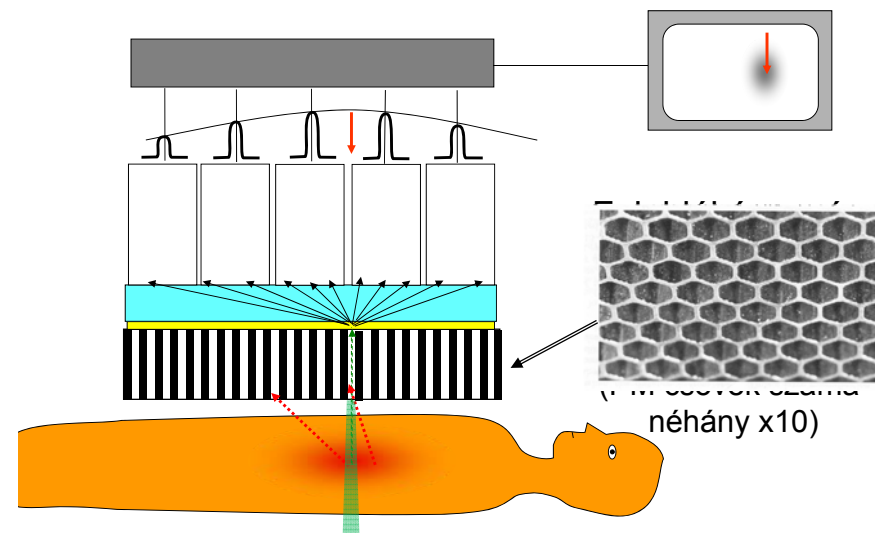
Izotópdiagnosztikai eljárások

In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

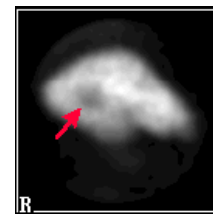
In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

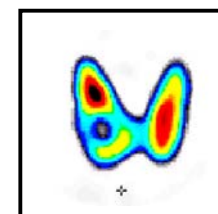

Néhány példa:

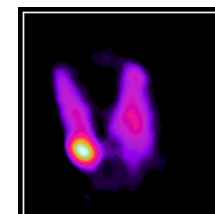

Máj metasztázis

^{99m}Tc fitát

hideggöb

pajzsmirigy

meleggöb

^{99m}Tc pertechnetát

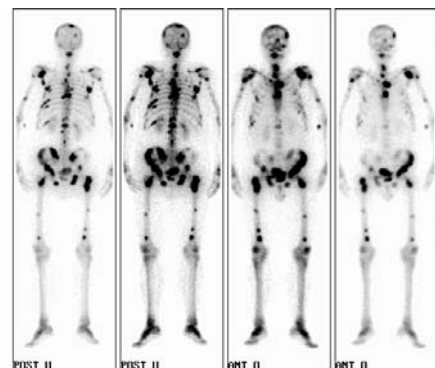
Csontscintigráfia

^{99m}Tc -MDP (^{99m}Tc -methyl diphosphonate): 600 MBq

ANT 0

normális

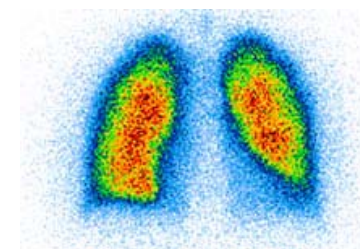

metasztázisok

Tüdő szcintigráfia

Perfúzió (vérkeringés)

Ventilláció (légutak)

kettős izotópjelzés

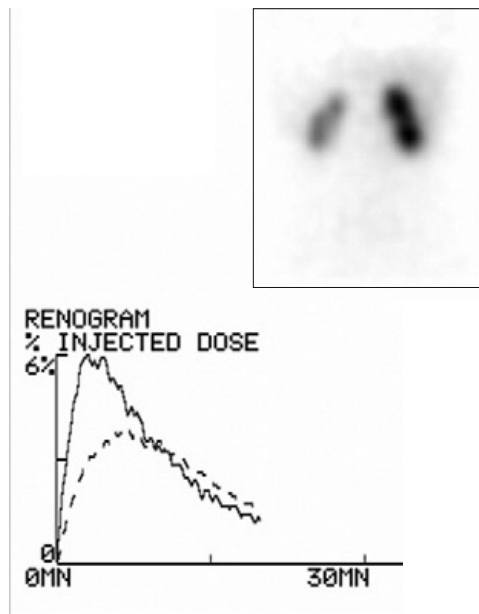
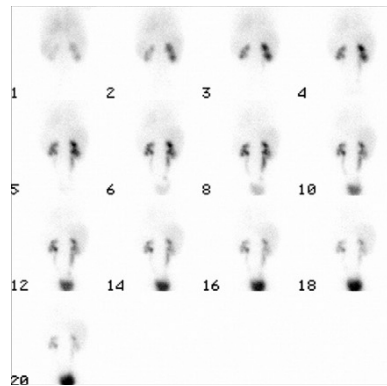
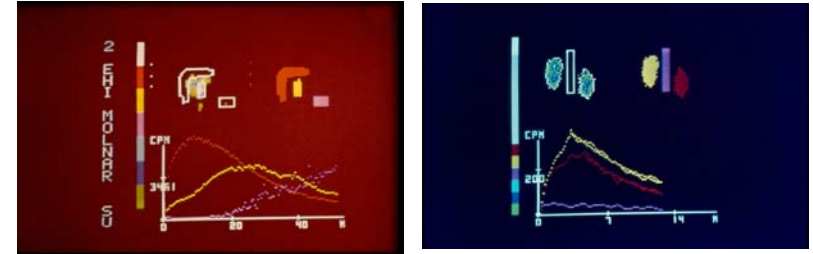
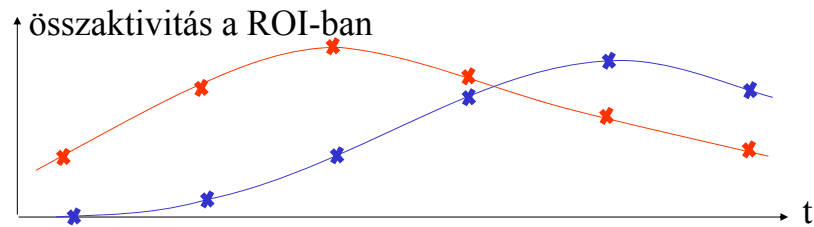
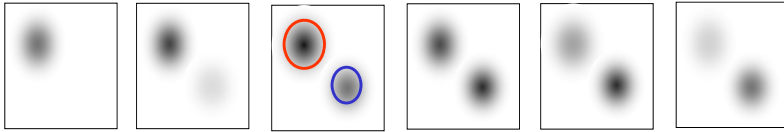
lehetősége

(ld. gyakorlat a 2. szemeszterben)

Időbeli és térbeli információ egyidejűleg:

Dinamikus felvétel γ -kamerával

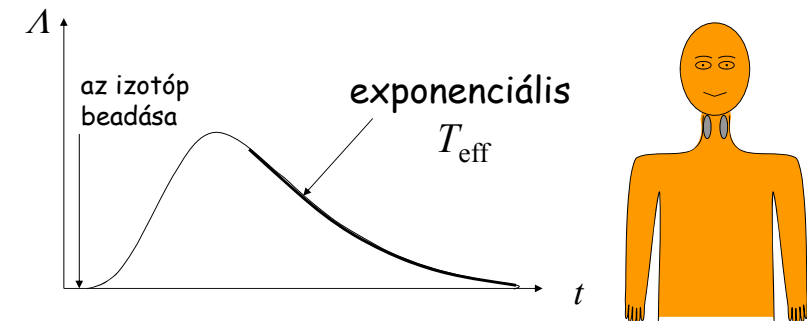
Egymás utáni γ -kamera felvételek:

Tipikus izotópfelvételi görbe

pl: pajzsmirigy ^{131}I (jódfelvételi görbe)

^{131}I β -t is sugároz ezért manapság inkább $^{99\text{m}}\text{Tc}$ pertechnetát $\text{Na}^{99\text{m}}\text{TcO}_4$

Biológiai kiürülés
+ fizikai bomlás

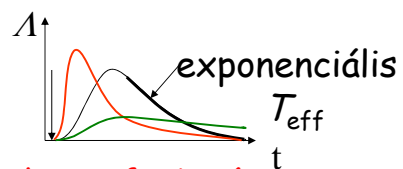
A bomlási
valószínűségek adódnak

össze: $\lambda_{fiz} + \lambda_{biol} = \lambda_{eff}$

$$\lambda = \frac{\ln 2}{T}$$

$$\frac{1}{T_{eff}} = \frac{1}{T_{fiz}} + \frac{1}{T_{biol}}$$

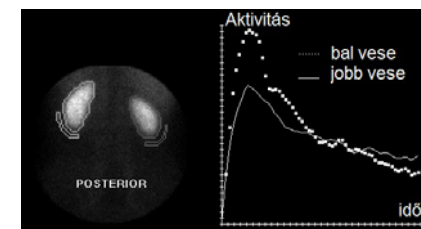
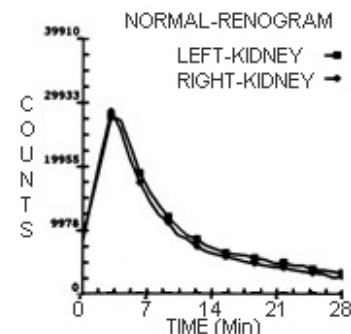
mérjük tudjuk számoljuk
(táblázat)

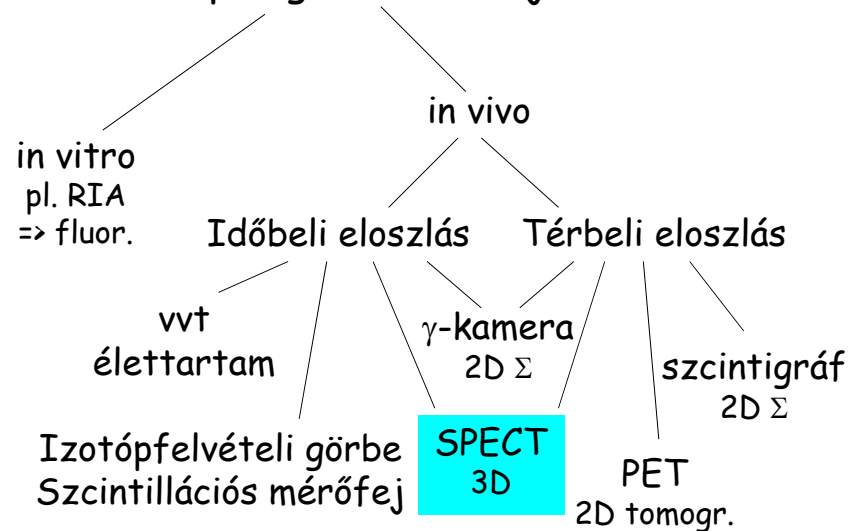
hyperfunkció
hypofunkció

Ue. vesefunkció vizsgálatára (renográfia)

Vesefunkció vizsgálat (renogram)

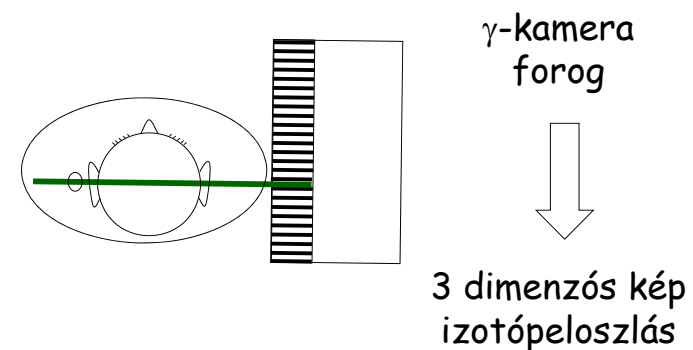

Izotópdiagnosztikai eljárások

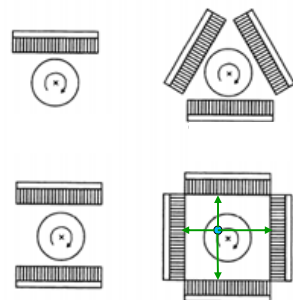
SPECT

(Single Photon Emission Computed Tomography)

SPECT (Single Photon Emission Computed Tomography)

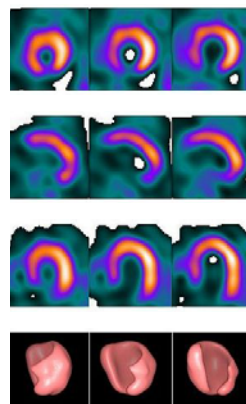
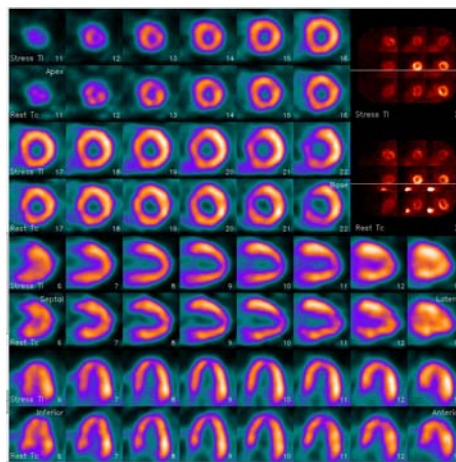

Különböző γ -kamera elrendezések

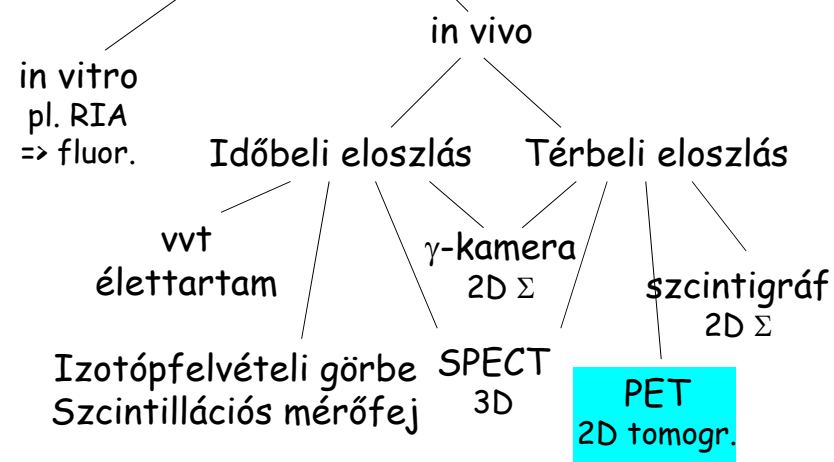
SPECT

Néhány példa: szív SPECT

Izotópdiagnosztikai eljárások

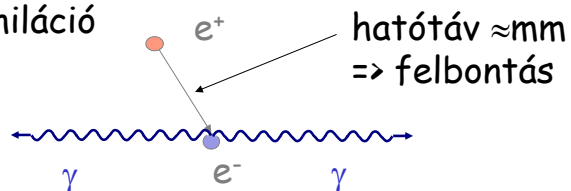
PET (Positron Emission Tomography)

Pozitron bomló izotóp!

Természetben nem fordul elő

Mesterséges előállítás (pl. ciklotron) helyben!

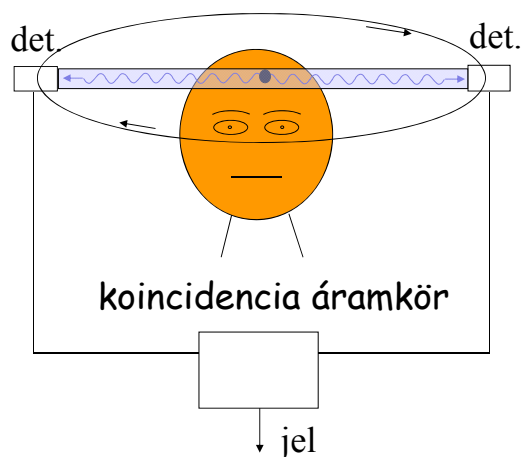
Pozitron annihiláció

izotóp	T (perc)	$E_{\max}$ (MeV)	átl. hatótáv (mm)
^{11}C	20,4	0,96	0,3
^{13}N	9,9	1,19	0,4
^{15}O	2,9	1,72	1,5
^{18}F	110	0,64	0,2
^{68}Ga	68	1,89	1,9
^{82}Rb	1,3	3,35	2,6

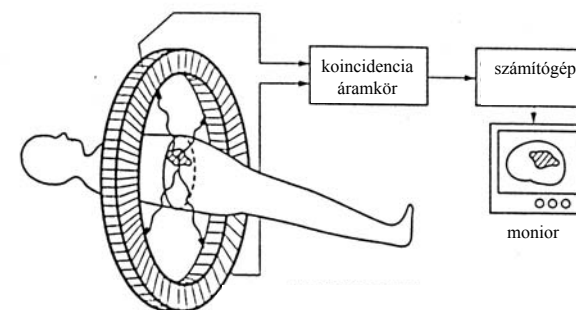
PET (Positron Emission Tomography)

elv:

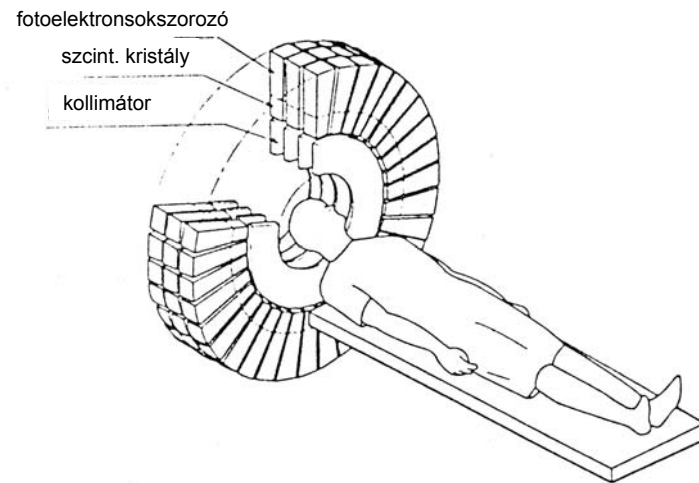

A PET gyakorlati megvalósítása:

Körkörös detektorgyűrűrendszer

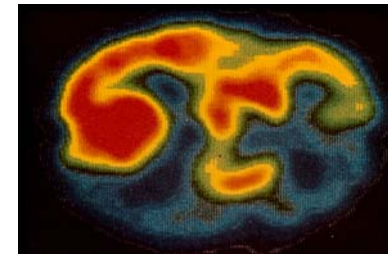
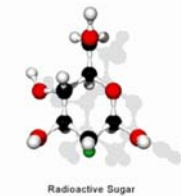
Többszörös detektorgyűrűrendszer => 3D kép

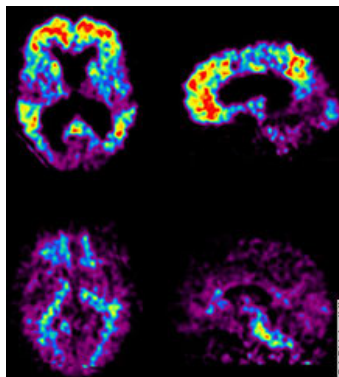
Tipikus vizsgálati szerv az agy
Radiofarmakonok:

^{11}C ^{18}N ^{15}O ^{18}F

FDG ^{18}F deoxiglükóz

A vizsgálni kívánt tetszőleges biológiai folyamathoz kifejleszhető radiofarmakon. Pl. Alzheimer plakkok kimutatása korai stádiumban

Multimodális eljárások

Kettő, vagy több képalkotó eljárás kombinációja

Előnyök egyesítése

Pl: CT: jó anatómiai felbontás
(de nincs funkcionális információ)

SPECT: funkcionális információ
(de limitált felbontás)

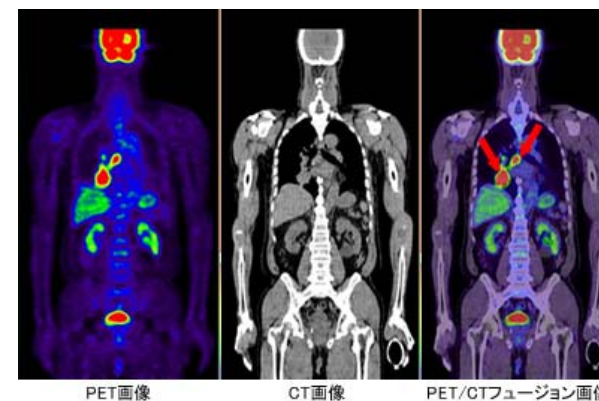
PET: funkcionális információ
(de limitált felbontás)

Hibrid berendezés (CT+SPECT)

CT és izotópdiagnosztika kombinálása

PET-CT

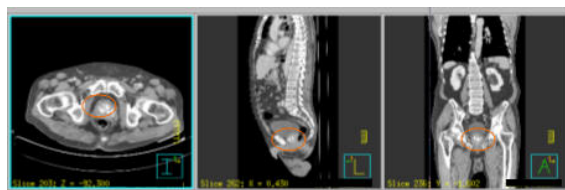

PET画像

CT画像

PET/CTフュージョン画像

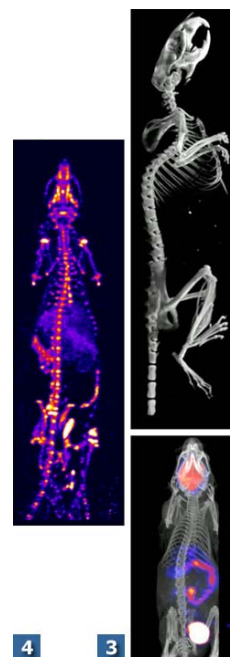
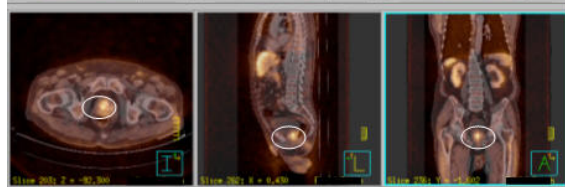
CT

PET

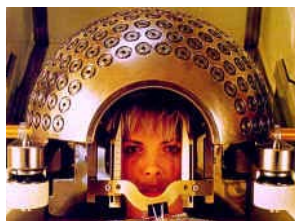
CT+PET

4

3

2. A sugárterápia fizikai alapjai

Sugárterápia: Ionizáló sugárzás károsító hatásának felhasználása (elsősorban) daganatos szövetek elpusztítására

Kérdések:

1. Milyen típusú sugárzást használjunk?
2. Mekkora dózist alkalmazzunk?
3. Hogyan állítsuk elő?
4. Hogyan juttassuk el a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

1. Sugárzás fajtája

α , β , e^- , γ , Rtg, p ....
elektron foton

α : Kis áthatoló képességű (szövetben $\approx \mu\text{m}$)

Csak a tumoros sejtekbe közvetlenül bejuttatott izotóp esetén hatásos

β^- , gyorsított e^- : mindkettő elektron, de:
↑ folytonos energiaeloszlás ↑ Azonos energiájú elektr.
Energia változtatható
 E_{max} az izotóptól függ

β^-

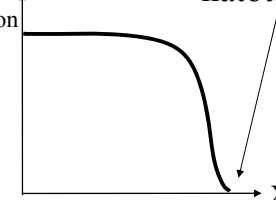
gyorsított e^-

tipikus energia néhány MeV
túl kicsi

10-20 MeV

Elektron sugárzás előállítása: lineáris gyorsító,
(betatron)

elnyelődés: N_{elektron} hatótáv! $\approx 1\text{cm}/3\text{MeV}$

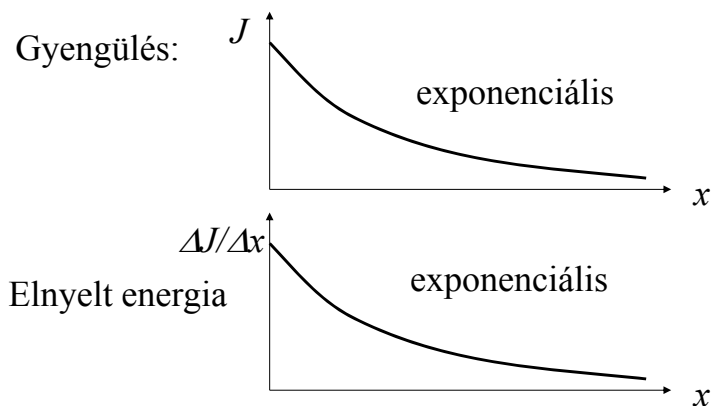

gyakorlatban: 6-21 MeV $\Rightarrow$ 2-7 cm felületközeli tumorok

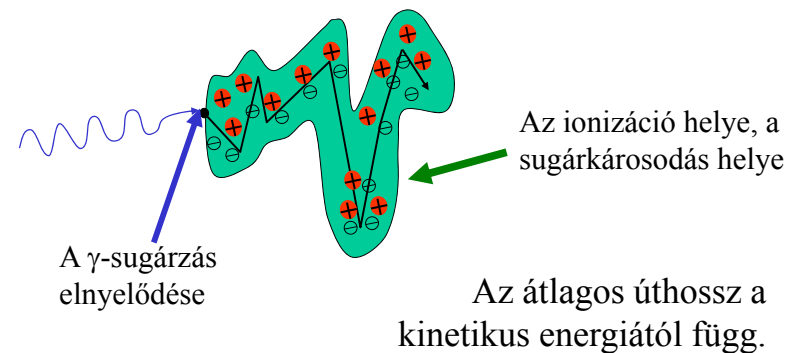
γ -sugárzás és Rtg sug.

előállításuk és spektrumuk különböző!

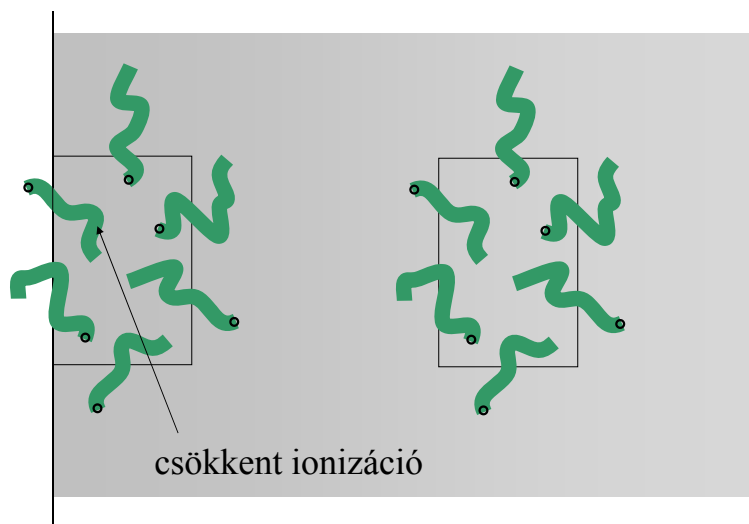
De: γ -foton elnyelődésének helye $\neq$ sugárkárosodás helye

Sugárkárosodás: ionizáció révén nemkívánatos ionok keletkeznek, amelyek károsító biokémiai folyamatokat indítanak be.
 $\Rightarrow$ Sugárkárosodás helye = ionizáció helye

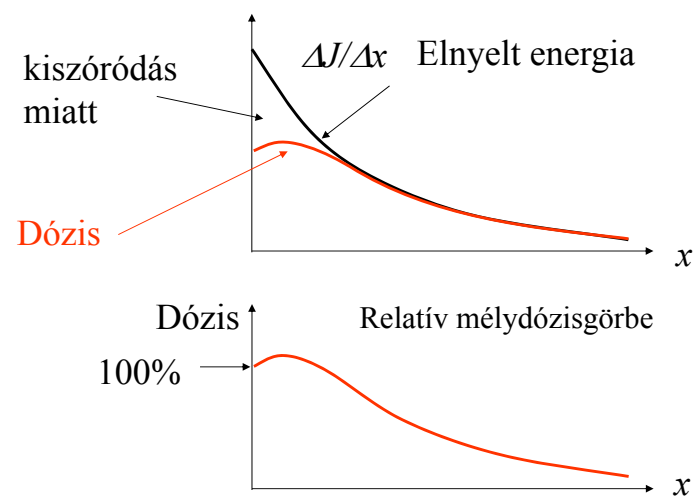

testfelszín

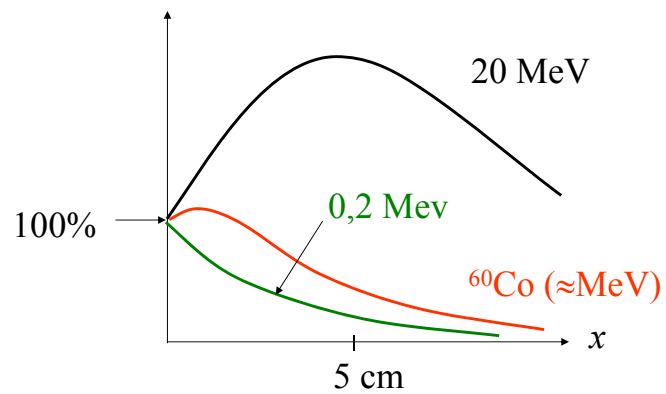
szövetek

Relatív mélydózis

relatív mély dózis

bőrvédelem

Nagy energiájú Rtg sugárzás

Előállítás:

Felgyorsított elektronok ütköztetése anóddal.

Ua. mint a Rtg-cső, de az elektronokat több lépésben, speciális eszközzel (lineáris gyorsító v. betatron)

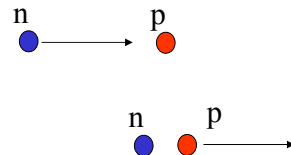
Kikapcsolható!

γ forrás: pl. ^{60}Co $E_\gamma \approx \text{MeV}$, használt aktivitás: TBq

neutron (Mo. nincs)

Hogyan károsít a neutron?

1. Ütközés protonnal:

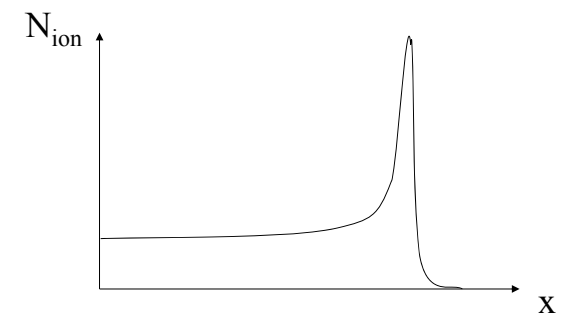

2. Aktivál, (beépül az atommagba, izotóppá alakítja)

proton

Ideális lenne, de nagyon drága!

Óriási gyorsító kell!

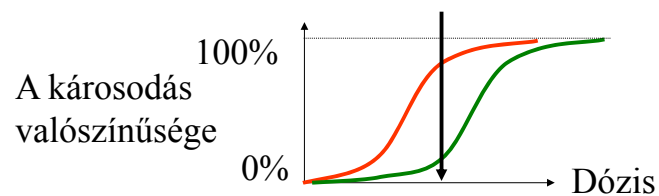

2. Mekkora dózist alkalmazzunk?

Dózis: kb 10x egésztest halálos dózis, de lokalizáltan!

$$E = \sum_{\text{szövetek}} w_{\text{szövet}} H_{\text{szövet}} \quad \text{osztódó szövetek sugárérzékenyek!}$$

Frakcionáltan (20-30 napra elosztva)

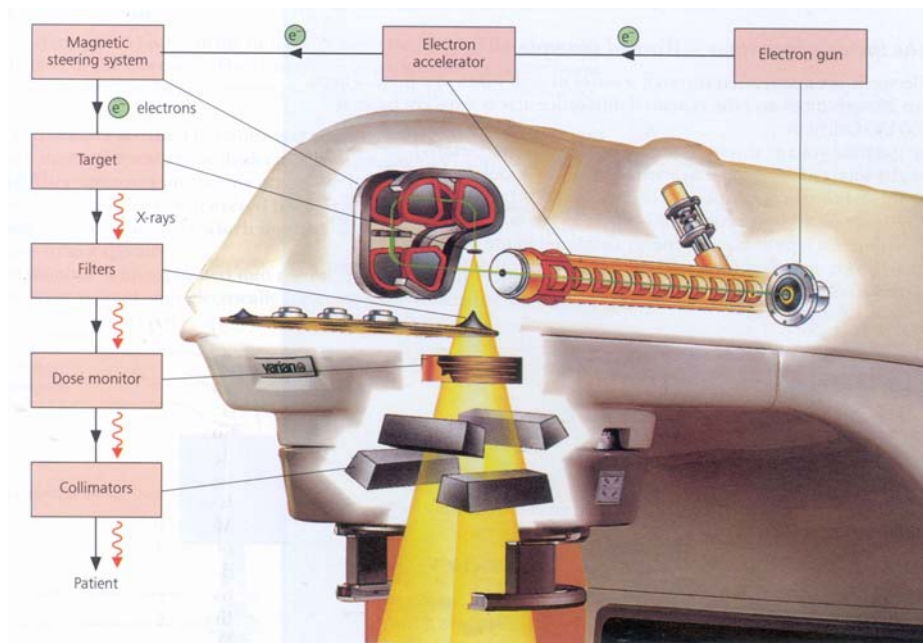
3. A használt sugárzások előállítása

e⁻: gyorsító

Rtg: gyorsított elektron ütköztetése

Lineáris gyorsító

Ciklotron

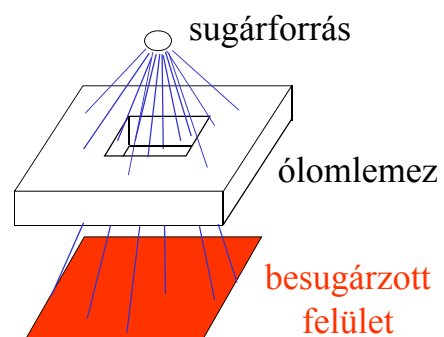
4. Hogyan juttassuk el a sugárzást a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

Teleterápia

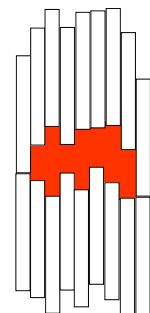
Brachyterápia

Teleterápia

Kollimált sugárnyaláb

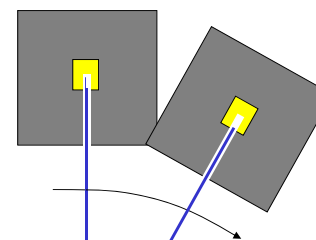

lemezes kollimátor

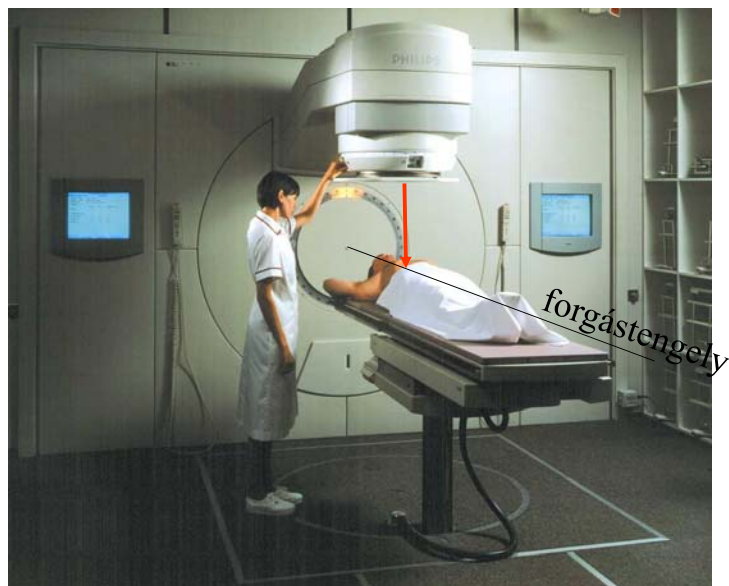
A lemezek mozoghatnak
is: IMRT (intenziás modulált...)

sugárforrás
kollimátor

besugározandó góc

forgástengely
(izocentrum)

Számítógépes besugárzástervezés CT vagy MRI kép alapján

CT kép

MRI kép

Fontos a képalkotó eljárások és a sugárterápia integrált alkalmazása

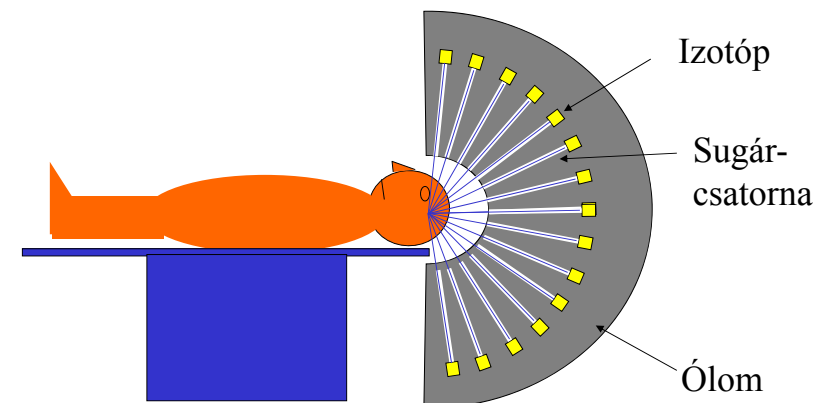
sztereotaxiás keret

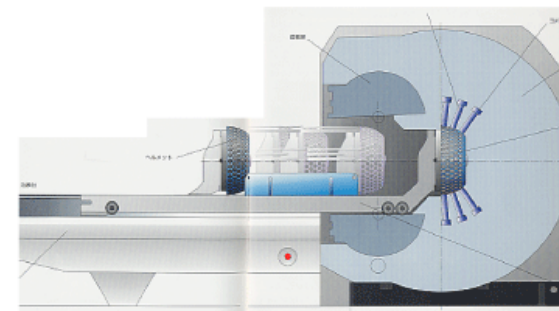
CT és lineáris gyorsító

Egy sugárforrás körforgulása helyett: sok sugárforrás amelyek különböző irányokból ugyanarra a pontra irányított sugárnyalábot bocsátanak ki: **Gamma-kés (Gamma Knife)**

γ -kés:

összesen kb. 200 db izotóp
összaktivitás ~100 TBq

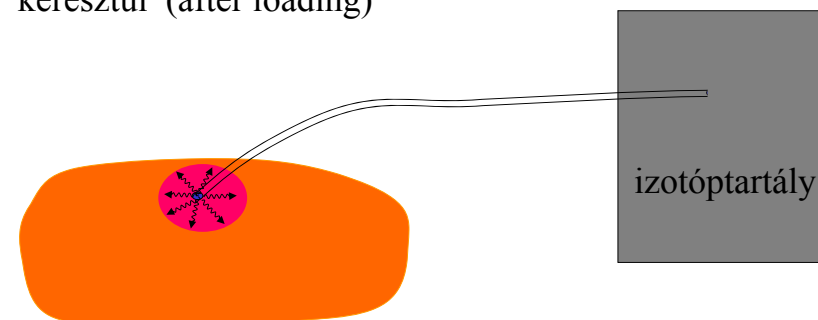
csak a beteg mozog (ágyastul, kerettestül)
mm pontosságú célzás valósítható meg.

agysebészeti célra különösen alkalmas.

Brachiterápia

Az izotópot a test belsejébe juttatjuk.

Általában egy előre beépített applikátoron
keresztül (after loading)

Brachytherapia izotópimplantátumokkal

- Prosztata
- ^{125}I
 $T_{1/2}=60$ nap
foton-
energia=35 keV

Vége!

